

Szemle, ismertetések

Evdokija Ivanovna Rombandeeva (1928–2017)

2017. január 3-án hanti-manszijszki otthonában elhunyt a legjelentősebb manysi (vogul) nyelvész, Evdokija Ivanovna Rombandeeva. Halálával olyan szakember távozott el, aki még hagyományos kultúrájú családban nőtt fel, gazdag, változatos anyanyelvet és élő folklórt örökölt, mely örökséget később hűségesen ápolt és tudományos vizsgálat tárgyává is tett.

1928. április 22-én született a Szigva-menti Hoszloh faluban (*χōslōχ pāwəl*), manysi vadászcsaládban. Elemi és középiskolába Sekurjában és Szoszvában járt, 1944–1947 között pedig elvégezte a hanti-manszijszki tanítóképzőt. Ezután két évig szülőfalujában tanítószkodott, majd 1949-ben megkezdte tanulmányait a leningrádi egyetem finnugor tanszékén. Amikor először utazott Leningrádba, csónakkal-hajóval-vonattal Szaranpaulon, Berjozovón és Tyumenyen át 21 napig tartott az útja. 1954-ben, az egyetem elvégzése után aspiránsként folytatta tanulmányait, majd a Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének munkatársa lett. Előbb Leningrádban dolgozott, majd 1968-tól 1990-ig Moszkvában, az intézet finnugor osztályán. Már nyugdíjkorú volt, amikor 1990-ben meghívták Hanti-Manszijszkba, hogy szervezze meg az obi-ugorok saját tudományos műhelyét. Először egy ún. laboratóriumot hozott létre, melyből 1991-ben kinőtt az Obi-ugor népek újjászületésének tudományos kutatóintézete, melynek Nyelvi, Irodalmi és Folklorisztikai Osztályát vezette. Az intézet azóta számos átalakításon és átnevezésen esett át, de Evdokija Ivanovna szinte a halála napjáig itt tevékenykedett. Saját alkotómunkája mellett részt vett a fiatalabb nemzedékek nevelésében is.

Leningrádi tanulóévei alatt Evdokija Ivanovna előtt kinyílt a világ. Gyorsan alkalmazkodott a nagyvárosi életkörülményekhez, és minden lehetőséget kihasználta a tanulásra. Itt találkozott három magyar tudóssal, akik nagy hatással voltak életútjára. 1952-ben Lakó Györggyel ismertették meg, akinek manysi nyelvmentere lett. A közös munka eredménye lett Lakó György: Északi manysi nyelvtanulmányok című könyve (Nyelvtudományi Értekezések 8. 1956). Miközben megosztotta anyanyelvével kapcsolatos ismereteit, a fogékony nyelvészpalánta el is tanulta a magyar tudóstól a nyelvleírás módszereit. 1957-ben Kálmán Bélával dolgozott hasonló módon együtt – a *Wogulische Texte mit einem Glossar* (Budapest, Akadémiai Kiadó 1976) szövegeinek nagy része tőle származik. A közös munka mindkettejük számára hasznos volt. Rombandeevában ekkor alakult ki a fonémák pontos jelölésének igénye. 1958-ban Diószegi Vilmostal is-

merkedett meg, aki többször bízta, írjon a manysi nép szellemi hagyományairól, kultúrájáról is. Az első, a gyermek születésével kapcsolatos szokásokat bemutató tanulmányt (németül 1963, magyarul 1975) aztán több más követte.

Nem feledkezhetünk meg egy negyedik magyarról, aki nagy hatással volt Rombandeevára. Ő Munkácsi Bernát, akinek négykötetes Vogul Népköltési Gyűjteményével (VNGY) Evdokija Ivanovna Leningrádban ismerkedett meg. Elmondása szerint először azokat a szent regéket olvasta el, melyeket a szertartások idején a nők nem hallhatnak – s nagyon elcsodálkozott, amikor rájött, hogy nincs bennük semmi különös titkolni való. Mindenesetre Munkácsi Bernát gyűjtése egész életre szóló szellemi táplálékot jelentett számára, s ösztönzést arra, hogy a 19. században gyűjtött kincs visszakerüljön oda, ahonnan származik, a manysi néphez.

Természetesen a többi, Leningrádban megfordult magyar is jó kapcsolatokat ápolt Rombandeevával, vagy ahogyan ők nevezték, Duszjával. Mindig is jó szívvel emlegette őt Hajdú Péter, Bereczki Gábor, Rédei Károly, Gulya János, hogy csak a már eltávozottakat említsem.

E. I. Rombandeeva munkásságának négy, egymással sok ponton érintkező területe van: 1. nyelvelírás és nyelvészeti kutatások; 2. alkalmazott nyelvészet; 3. néprajz, folklórsztika; 4. a magyar és finn gyűjtések újrakiadása. Az alábbiakban ebben a csoportosításban vázoljuk életművét.

Kandidátusi disszertációját Rombandeeva a vogul műveltető igékből írta (1964). Amikor a Szovjet Tudományos Akadémia moszkvai intézetének munkatársa volt, írt egy máig érvényes, részletes manysi nyelvtant (1973), majd egy mondatant (1979), melyet később németre is lefordítottak (1984). Ezeknek a műveknek egyik erőssége, hogy nem az orosz nyelvtan rendszerét próbálja ráerőltetni a nyelvre – ami sajnos előfordult más szovjetunióbeli nyelvtanok esetében –, hanem finnugor nyelvként tekint a manysira. Ebben a megközelítési módban bizonyára része volt a moszkvai „finnugor szektor” munkatársi közösségének, s talán konkrétan Klara Majtinskajának, aki a magyar nyelvelíró hagyományt képviselte munkahelyén. K. Majtinskaja és Wolfgang Veenker dolgozta ki azt az egységes szempontrendszert is, melynek alapján számos uráli nyelvnek a nyelvtana megjelent Hamburgban, köztük a vogul nyelv szigvai nyelvjárásáé is (1995). Rombandeeva nagydoktori disszertációjában is a manysi nyelv rendszerét írta le (1998). Kisebb tanulmányai többek között a szóképzésről, a határozottság kifejezési módjairól és a logikai hangsúlyról szólnak, de foglalkozott névtannal is: helyneveket, nemzetségneveket gyűjtött, és ezek etimológiáját kutatta.

Nyelvi-nyelvészeti ismereteit Rombandeeva szótárak, tankönyvek, különböző oktatási segédanyagok összeállításakor, valamint ismeretterjesztő cikkek írásakor is kamatoztatta. Egyik első, nagy munkája volt a 10 800 szót tartalmazó orosz–manysi szótár (1954), melynek javított és bővített változata fél évszázaddal később jelent meg (2005c). Az 1950-es években még számtankönyvet is fordított

manysira, valamint a szovjet ifjúsági irodalom néhány darabját. Az 1980-as és '90-es években több kiadásban jelentetett meg I–III. osztályos tankönyveket, valamint ehhez kapcsolódó olvasnivalót, mese- és találóskérdés gyűjteményeket. Tanítóképzősök számára írt gyakorlati nyelvtant (Rombandeeva – Vahruševa 1984), és a nyelvet visszat tanulni szándékozók számára társalgási szótárt (Rombandeeva – Popova 1993). Egész életében vívta – nem eredménytelen – harcát a hosszú magánhangzók jelölése érdekében. Az ő tekintélyének köszönhető, hogy ma viszonylagos konszenzus uralkodik a manysi írástudók körében a helyesírásról. Ez az, amit a hanti ortográfiáról nem lehet elmondani. Igaz ugyan, hogy mára – sajnos – egyetlen manysi nyelvjárás maradt, melynek a helyesírásáról döntenünk kell, a hantiban viszont legalább hat, még élő nyelvjárás egymástól sokban különböző fonémarendszerét kellene írásba foglalni. A tudományos ismeretterjesztés terén a leginkább figyelemre méltó teljesítménye Rombandeevának az a több mint negyven, a manysi nyelvet, folklórt és művelődést érintő szócikk, mely a háromkötetes Jugoria című enciklopédiában jelent meg (Hanti-Manszijszk – Ekaterinburg, 2000).

Evdokija Ivanovna adatközlőből fokozatosan gyűjtővé vált, szűkebb és tágabb rokonságában szorgalmasan jegyezte fel az énekeket, meséket, hagyományokat. Egyik legfontosabb adatközlője saját édesanyja volt. Számos kiadványban közölte ezeket a gyűjtéseket, melyek közül a legnagyobb szabású a szibériai és távol-keleti népek folklóráját bemutató sorozatban jelent meg (2005a). A szövegközlések értékesek, az elemzéseket viszont fenntartásokkal kell kezelni, ugyanis a szerző a mítoszokat egy az egyben történeti forrásként kezeli, s a nemzetközileg ismert mese-motívumokat konkrét földrajzi helyekhez köti (1993, 2005b).

Munkácsi Bernát Vogul népköltési gyűjteményének gazdagsága nemcsak Rombandeevát bővölte el. Többen voltak, akik megpróbálták az orosz nyelvű olvasóközönség számára is elérhetővé tenni ezt a folklórkincset. Juvan Sesztalov a hanti-manszijszki Jugor Egyetemen alapított kutatócsoportot e célból. Egy kiadványt készített el a VNGY II. kötetének anyagából, melyben a manysi szöveg cirill betűs átírása, a magyar fordítás újraközlése, valamint orosz szó szerinti és műfordítás szerepel (Šestalov 2010). Diana Gerasimova a VNGY reprintjét közölte orosz fordítással (2013). A legkövetkezetesebb és legtöbbször jutó vállalkozás azonban Rombandeevái volt, aki előbb a hősénekeket közölte (2010), majd a medveénekeket a kommentárokkal együtt, helyenként kiegészítve őket (2012). Különös figyelmet fordított az adatközlők személyének azonosítására, amennyire az Munkácsi jegyzeteiből kideríthető volt. A teremtésmondákat már korábbi kiadványában (2005a) közölte. A sorsénekeket bemutató kötet viszont már nem az ő, hanem unokahúga, egyben tanítványa és munkatársa neve alatt jelent meg (Slinkina 2015). Ő ugyanis addigra már egy másik nagy falattal, Artturi Kannisto Wogulische Volksdichtung (WVd) sorozatával foglalkozott. Annál is inkább, mert a Rombandeev családban sokat emlegettek egy Artturi nevű idegent, aki megéne-

keltette a nagyszülők nemzedékét. Rombandeevának arra volt ideje, hogy az első kötetből kiadjon 31 északi nyelvjárású szöveget (a Szoszva, a Szigva és a Felső-Lozva partján gyűjtöttek közül) a tőle megszokott apparátussal (2016). A IV. és V. kötet anyaga, (medveénekek és medveünnepi színjátékok) ugyanebben az évben látott napvilágot egy másik vállalkozás keretében, de csak orosz nyelven, azaz a német fordítást ültette át oroszra N. V. Lukina (Kannisto 2016 és Kannisto – Liimola 2016).

Evdokija Ivanovna apró termete ellenére valódi nagyasszony volt. Egyszemélyes intézmény, akit látva azt gondolhatta az ember, hogy amíg ő van, nincs veszélyben a manysi nyelv és kultúra. Többen őrzünk emlékeket vendégszeretetről, önzetlen segítőkészségéről, de vitakészségéről is. Nem kímélte magát és vitapartnereit sem, amikor tudatlanságot, felületességet tapasztalt egy-egy, a népével kapcsolatos témában. Hiányozni fog.

Irodalom¹

- Gerasimova, D. V. [Герасимова, Д. В.] (2013), Мансийский (вогульский) фольклор. Юграфика, Ханты-Мансийск.
- Kannisto, A. [Каннисто, А.] (2016), Мансийские песни о медведе в записи Артура Каннисто. Перевод с немецкого языка Н. В. Лукиной. Издательство Томского университета, Томск – Ханты-Мансийск. (WVd. IV.)
- Kannisto, A. – Liimola M. [Каннисто, А. – Лиимола М.] (2016), Драматические представления на медвежьем празднике манси. Перевод с немецкого языка Н. В. Лукиной. Печатный мир, Ханты-Мансийск. (WVd. V.)
- Purtova, T. V. [Пуртова, Т. В.] (2013), Ромбандеева Евдокия Ивановна. Библиографический указатель научных трудов и литературы о жизни и деятельности. Печатный мир, Ханты-Мансийск. (<http://ouipir.ru>)
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1954), Русско–мансийский словарь для мансийской школы: ок. 10 800 слов. Учпедгиз, Ленинград.
- Rombandeeva, E. I. (1963), Einige Sitten und Brauche der Mansen (Wogulen) bei der Geburt der Kinder. In: Diószegi Vilmos (Hrsg.), Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker. Akadémiai Kiadó, Budapest. 85–92.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1964), Каузативные глаголы в современном мансийском языке: диссертация на соискание кандидата филологических наук. АН СССР, Институт языкознания, Ленинград.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1973), Мансийский (вогульский) язык. Наука, Москва.

¹ E. I. Rombandeeva szinte teljes bibliográfiája megtalálható a 85. születésnapjára kiadott ünnepi füzetben (Purtova 2013).

- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1979), Синтаксис мансийского (вогульского) языка. Наука, Москва.
- Rombandeeva, E. I. (1984), Wogulische Syntax. *Ars Ob-Ugrica* 4. Congregatio Ob-Ugrica, München.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1993), История народа манси (вогулов) и его духовная культура: по данным фольклора и обрядов. Северный дом, Сургут.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1995), Сыгвинский диалект мансийского (вогульского) языка. *Einheitliche Beschreibung der Dialekte uralischen Sprachen* 4. *Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica* Heft 14. Hamburg.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1998), Структура современного мансийского (вогульского) языка: диссертация на соискание доктора филологических наук. Марийский государственный университет, Йошкар-Ола.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2005a), Мифы, сказки, предания манси (вогулов) в записях 1889, 1952, 1958–60, 1968, 1978, 1992, 2002 годов. Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока 26. Наука, Москва – Новосибирск.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2005b), Отражение истории народа манси (вогулов) в его фольклоре. *Вестник угроведения* I: 73–79.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2005c), Русско–мансийский словарь, ок. 11 000 слов. Миралл, Санкт-Петербург.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2010), Героический эпос манси (вогулов) – песни святых покровителей. Принт-Класс, Ханты-Мансийск. (VNGY II)
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2012), Медвежьи эпические песни манси (вогулов). Принт-Класс, Ханты-Мансийск. (VNGy III)
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2016), Мансийская (вогульская) народная поэзия. Тексты мифологического содержания, молитвы. Печатный мир, Ханты-Мансийск. (WVd. I)
- Rombangyejeva, E. I. (1975), *Az asszonyi élet*. In: Gulya János (szerk.): *A vízimadarak népe*. Budapest, Európa. 299–310.
- Rombangyejeva, Je. I. (1984), *Adatok az ősök szellemeinek kultuszához a voguloknál (szigvai vogul anyag alapján)*. *NyK* 86: 101–112.
- Rombandeeva, E. I. – Kuzakova, E. A. [Ромбандеева, Е. И.–Кузакова, Е. А.] (1982), Мансийско–русский и русско–мансийский словарь, ок. 4000 слов. Просвещение, Ленинград.
- Rombandeeva, E. I. – Vahruševa, M. P. [Ромбандеева, Е. И. –Вахрушева, М. П.] (1984), Мансийский язык : учеб. пособие для пед. училищ. Просвещение, Ленинград.
- Rombandeeva, E. I. – Poroва, S. A. [Ромбандеева, Е. И. – Попова, С. А.] (1993), Русско–мансийский разговорник. Просвещение, Санкт-Петербург.
- Šestálov, Juvan [Шесталов, Ю.] (2010), Именитые богатыри Обского края. Югорский государственный университет, Ханты-Мансийск. (VNGY II)

Slinkina, T. D. [Слинкина, Т. Д.] (2015), Мәнси мӕхум пӕс йис ӕрхыт. Старинные песни народа манси. В записи Берната Мункачи, 1888–1889 гг. Югорский формат, Ханты-Мансийск. (VNGy IV)

CSEPREGI MÁRTA

Dömötör Adrienne és Haader Lea (szerk.), „Halandó, ezeket megmondjad!”: Magyar nyelvű imádságok a XV–XVI. századból
Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 208 o.

Nem túlzás azt állítani, hogy a Dömötör Adrienne és Haader Lea gondozásában megjelent imakötettel hiánypótló munkát tart a kezében az olvasó. A kötet 12 tematikus csoportba rendezve közli számos XV–XVI. századból származó ima szövegét, mai helyesírással, ugyanakkor az eredeti szövegek minél több ma már archaikusnak számító sajátosságát megőrizve. A kötet azon ritka esetek egyike, amikor mind a szakmabeli, mind pedig a laikus olvasó számára értékes gyűjteményt kapunk, amely felépítését tekintve a régi imakönyvek elrendezését követi. A szövegek természetesen sokfélék, azonban a tematikai szűkítés (imák, illetve valamely szigorú műfajjelölőnél kicsit tágabb értelemben vett imádságok) illetve az azonos korszak révén mégis olyan szövegekről van szó, amelyek értelmes módon egymás mellé rendezhetők. Mindent egybevetve az 1416 és 1541 közötti időszak szövegeiről van szó, azonban ha azt is figyelembe vesszük, hogy a XV. század elejéről származó kódexek (az úgynevezett „Huszita Biblia” három darabjából jelen esetben kettő, a Müncheni kódex és az Apor-kódex) a XV. század második feléből származó másolatokban maradtak fenn, akkor valamivel kevesebb, mint egy évszázad szövegtermékeivel van dolgunk.

A szélesebb szakma és a művelt olvasóközönség számára a szövegek hozzáférhetősége részben a válogatás és elrendezés milyenségében, részben pedig az eredetihez képest egyszerűsített helyesírásban keresendő. Mindkét vonatkozásban megemlítendő ugyanakkor, hogy a szerkesztők eljárása nem nélkülözi a filológiai pontosságot. Az átirás ugyanis meglehetősen következetes – a korabeli hangállapot visszaadása vonatkozásában, mint a szerkesztők a bevezetőben maguk is megemlítik (pp. 6–7), teljes bizonyosságot nem lehetséges elérni, ugyanakkor kellő odafigyeléssel meglehetősen jó közelítést lehet adni, ami meglátásom szerint jelen esetben sikeresnek mondható. Az egyes szövegek lelőhelye minden esetben az adott szöveg alatt pontosan (kódex neve, lapszám) meg van adva, vagyis mindegyik szöveg eredeti kontextusában és eredeti helyesírással is visszakereshető.

A szerkesztők a bevezetőben (pp. 5–6) kitérnek arra is, hogy a kötetben szereplő imák a korabeli imakincs bevett darabjai, vagyis Európa egészében számos vál-